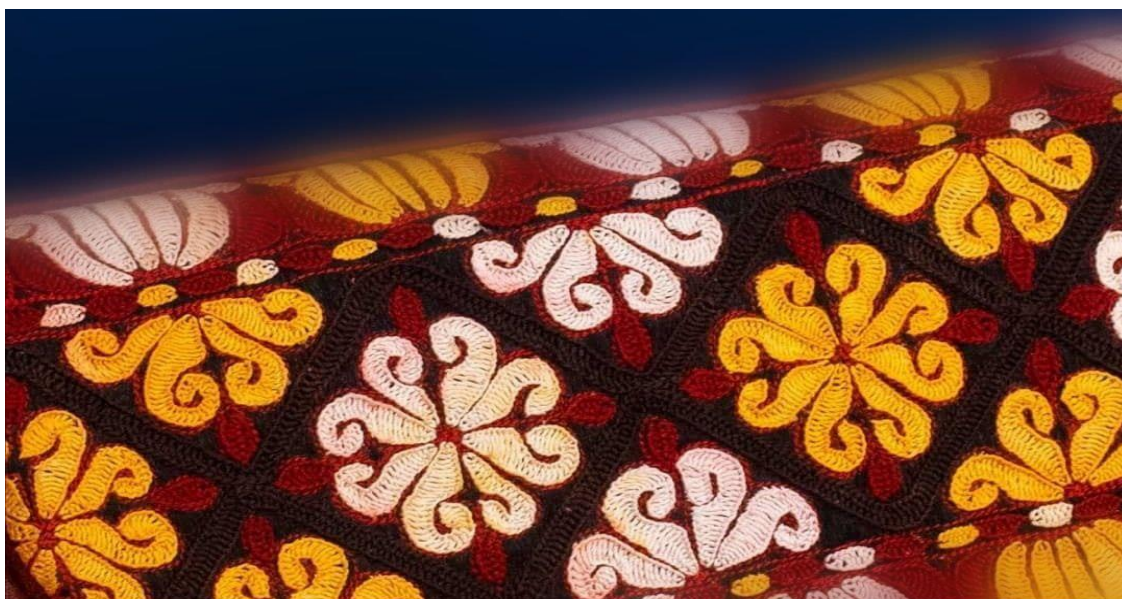

هنر سوزن دوزی ترکمن

یکی از تولیدات محبوب در میان ایرانیان سوزن دوزی زنان ترکمن است. هنر م‌صور سوزن دوزی نقوش ذهنی است که توسط هنرمندان ترکمنی روی پارچه شکل می‌بندد. پرونده «سوزن دوزی ترکمنی» یا «ترکمنی دوزی» با همکاری ایران و ترکمنستان تهیه و به عنوان بیستمین میراث ناملموس ایران مشترک با ترکمنستان وارد فهرست جهانی میراث ناملموس یونسکو شد.

تاریخچه‌ی سوزن دوزی ترکمن

پیشینه سوزن دوزی در منطقه ترکمن‌نشین کنونی به هشت‌هزار سال قبل برمی‌گردد. در غارهای کمر بند و هوتو در نزدیکی بهشهر، سوزن دوزی‌های شاخک‌داری به دست آمده است که حکایت از دیرینگی این هنر در منطقه دارد.

از جمله آثار باقی مانده از این هنر دستی می‌توان موارد ذیل را نام برد:

- ✚ یک نمونه از گلدوزی لباس زنی ترکمن متعلق به سده‌ی هجدهم میلادی که بر روی پارچه‌ی سفید رنگی ایجاد شده است. این اثر در موزه اُس آنجلس نگهداری می‌شود.
- ✚ دو روپوش که دارای زمینه‌ای از ابریشم طلایی و زرد هستند و در مجموعه‌های خصوصی از آنها نگهداری می‌کنند.

سوزن دوزی ترکمن یادگار دوران سکاها

هنر گلدوزی م‌صور ترکمن از زمان سکاها رایج بوده است. دوره اوج این هنر را دوران افشاریه و زندیه و به خصوص قاجاریه باید دانست. آثار باقیمانده از این دوران خود گواه این مدعاست. ترکمن‌ها از قدیم الایام به تهیه ابریشم به عنوان ماده اصلی سوزن دوزی می‌پرداختند. دختران و زنان لباس‌های خود را با نخ‌های ابریشمی که

با رنگ های طبیعی رنگرزی می‌شود، سوزن دوزی می‌کرده‌اند. این امر از نغمه‌های زنان ترکمن و در ادبیات شفاهی آن به وضوح مشخص است.

هنر سوزن دوزی ترکمن

سوزن دوزی ترکمن که بدان سیاه دوزی نیز اطلاق می‌شود، در گذشته کاربرد فراوانی داشته است. در جامعه سنتی ترکمن برای تزیین لباس‌های مردان، زنان و کودکان و هم چنین پرده‌ها نیز استفاده می‌شد؛ اما امروز عمدتاً در لباس زنان دیده می‌شود. نوع دوخت آن زنجیره فشرده و بسیار ریز است که در ترکمنی به آن «سانجیم» می‌گویند و بیشتر از نقوش هندسی و قرینه به صورت ذهنی بهره می‌گیرند. معمولاً آن را با دوخت هایی به رنگ زرد و مشکی در نقش های پرکار و بر روی پارچه هایی به رنگ قرمز پخته به خاطر داریم. این هنر به نام هایی دیگری چون کشته و سیاه دوزی نیز مشهور است.

انواع نخ و طیف رنگی آن در سوزن دوزی ترکمن

نخ‌ها انواع مختلفی از جمله نخ‌های طبیعی (ابریشمی و پنبه‌ای) و نخ‌های مصنوعی (اکریلیک) دارد. مردم ترکمن به طور معمول پوشاک خود را با استفاده از پارچه‌ها و نخ‌هایی به رنگ گرم تزیین می‌کنند. رنگ سرخ عمده‌ترین رنگ مورد استفاده آنهاست. یکی دیگر از رنگ‌هایی که در لباس ترکمن‌ها می‌توان مشاهده کرد، رنگ قرمز سُمبلی است که به عنوان نمادی از آتش درون استفاده می‌شود. علاوه بر آن، رودوزی لباس‌های این قوم با استفاده از رنگ‌هایی نظیر قرمز، زرشکی، سورمه‌ای، سفید و مشکی صورت می‌گیرد.

انواع پارچه برای سوزن دوزی ترکمن

برای پارچه از انواع ابریشمی و پشمی استفاده می‌شود. پارچه‌های ابریشمی جهت تهیه «چرپه» (روپوش کوتاه زنان)، «کورته» (روپوش بلند زنان)، «چاکمن» (روپوش مردانه) و پارچه‌های پشمی برای دوخت «چابیت» (کت) استفاده می‌شود.

ماهوت

نوعی پارچه پشمینه کلفت و پرزدار است.

ترمه

این پارچه گران‌بها در رنگ‌های مختلف مشکی، زرد و قرمز و به وسیله‌ی الیاف لطیف بافته می‌شود. ترمه به طور معمول دارای نقش‌های منحنی بُته جقه و گل‌های شاه عباسی در رنگ‌های مختلف است.

ابزارهای مورد نیاز برای سوزن دوزی ترکمن

ابزارهایی که در رشته سوزن دوزی ترکمن از آن بهره می‌جویند عبارت است از سوزن کرول، انگستانه و قیچی.

سوزن کرول

سوزنی که مخصوص گلدوزی است.

قیچی

در این هنر از انواع قیچی‌ها از قبیل قیچی زیگزاک، قیچی برش و قیچی مخصوص گلدوزی استفاده می‌شود.

انگستانه

ابزاری که با قرار گرفتن بر سر انگشتان مانع از فرو رفتن سوزن به دست هنرمندان می‌شود.

مراحل تولید سوزن دوزی ترکمن

۱. لایه بندی و شیاردوزی پارچه جهت ثابت نگه داشتن پارچه و سوزن دوزی
۲. تاباندن نخ ابریشم جهت استحکام بخشی نخ
۳. سیم کشی برای تعیین محدوده اصلی کادر جهت پیاده کردن طرح
۴. سیاه دوزی برای مشخص کردن فضای طرح با دوخت زنجیره و نخ ابریشمی مشکی
۵. الوان دوزی، مرحله دوختن نخ‌های رنگی در داخل سیاه دوزی است.
۶. دانه دوزی (آلاجه)، پس از دوخت زنجیره سیم کشی، بین دو سیم را دانه دوزی می‌کنند.
۷. سفیددوزی، این دوخت اصولاً در شلوار زنانه و در قسمت بالای سیم انجام می‌شود و از طرح‌های ساری ایچیان استفاده می‌کنند.

انواع دوخت در سوزن دوزی ترکمن

دوخت های ترکمنی انواع مختلفی دارد که از جمله آن می توان به دوخت زنجیره (کوجمه)، پر، ساقه دوزی، تیغ ماهی (قایما)، دانه دوزی و «ایلمه» اشاره کرد.

انواع نقوش در سوزن دوزی ترکمن

نقوش عمدتاً اشکال ساده شده عناصری است که در محیط اطراف هنرمند وجود دارد هم چون گل نقش، ساری ایچیان، قوش قانات، دؤرت گؤز (چهار چشم)، قویموق، بورمه چیگین (بورمه)، قوچاق، تیرانا بورون، چاقماق، باغ نقش، بستانی، شلیپه نقش و... که در گذشته پرده ها نیز بدین شکل تزیین می شده اند. این نوع دوخت در مناطق ترکمن نشین از جمله گنبدکاووس، بندر ترکمن، گمیشان، آق قلا، کلاله و... انجام می شود.

تیرانا برون

لفظ ترکمنی ماهی خاویار دریای خزر یا اوزون برون است. این نقش را بیشتر بر روی کلاه و شلوار زنان ترکمن می توان مشاهده کرد.

قوچوق یا قاجاق

به معنای شاخ قوچ است. مردم ترکمن قوچ را نشانه ی نیرو و قدرت می پندارند، به همین دلیل از آن در آثار سوزن دوزی خود استفاده می کنند.

قوش قانات به معنای بال پرنده

در این نوع سوزن دوزی از نقش بال نوعی عقاب به نام «قره قوش» استفاده می شود که مردم ترکمن آن را نشانه قدرت و سرعت می پندارند.

ساری ایچیچیان

ساری ایچیچیان که به معنای عقرب زرد است. علت استفاده از نقش عنکبوت در هنر سوزن دوزی ترکمن به حضور همیشگی این حشره ی موذی در میان طویله ی اسبها و وسایل و لوازم مردم ترکمن مربوط می شود.

دُورت گوز یا چهار چشم

این نقش برای جلوگیری از چشم زخم استفاده می‌شود.

بورمه چگینک

طبق اعتقاد زنان سالخورده‌ی ترکمن، بازوی افرادی را که دچار ضعف یا غش می‌شوند، باید با دستمالی ببندیم تا خون به سمت بالا جریان پیدا کند. در زبان ترکمنی، این دستمال با نام بورمه‌چگین شناخته می‌شود. بورمه به معنای بستن و چگین به معنای بازو است. این طرح در انتهای پاچه‌ی شلوار مردم ترکمن مشاهده می‌شود.

چاقماق

نوعی دستگاه گیره‌ای است که بیشتر در کارگاه‌های آهنگری کاربرد دارد. طرح این دستگاه به طور معمول بر روی پاچه‌ی شلوار زنانه استفاده می‌شود.

اوی

این نقش از شکل «قُبَه» تاثیر می‌پذیرد که زیوری مشابه کلاه خود و سمبل و یادآور جنگ است. به عقیده برخی از مردم محلی ترکمن، برخی از زنان آنها از جمله ترکان خاتون که در جنگ شرکت می‌کردند، این کلاه را بر سر می‌گذاشتند. عده‌ای دیگر از زنان نیز به دلیل انتظار برای بازگشت مردان خود از جنگ از این کلاه استفاده می‌کردند.

شلیپه

به طور معمول در حاشیه‌ی فرش‌های بافته‌شده‌ی ترکمنی وجود دارد که در هنر سوزن دوزی ترکمن نیز استفاده می‌شود.

یافرق

طرح نوعی برگ است.

توليدات حاصل از سوزن دوزی ترکمن

کاربرد سوزن دوزی ترکمن عمدتاً در لباس زنان، مردان و کودکان است. مهمترین فرآورده‌های سوزن دوزی ترکمن؛ یقه، سرآستین لباس، شلوار زنان (بالاق)، کلاه (آلین دانگی یا حلقه‌ای برای سر زنان)، بوعروک (عرقچین)، چابیت (بالاپوش زنانه)، بقچه، کوبینه (پیراهن زنانه) و کورته به شمار می‌رود. امروزه از پارچه‌های رودوزی شده‌ی ترکمن‌ها برای لبه‌ی انواع لباس‌ها، یقه، سرآستین، پیش‌سینه، دمپای شلوار، و همچنین تزئین اقلامی چون کیف و کوسن و غیره نیز استفاده می‌کنند.

گستره جغرافیایی سوزن دوزی ترکمن

در ایران این هنر عمدتاً در استان‌های خراسان شمالی و گلستان رواج دارد. اغلب اقوام ترکمن در شهرستان‌های بجنورد و راز و جرگلان سکونت دارند که هنر سوزن دوزی در میان زنان این اقوام رواج زیادی دارد.

سخن پایانی

سوزن دوزی ترکمنی یا سیاه دوزی در لباس مردم از هر جنسیت و سنی در ایران و ترکمنستان استفاده می شود. الگوهای مورد استفاده هویت سرزمینی زنان سوزن دوز را آشکار می کند. در این هنر از الگوهایی به عنوان نماد عشق، دوستی، طبیعت و قدرت استفاده می شود. هنر ارز شمند سوزن دوزی ترکمنی در آذر ۱۴۰۱ به عنوان بیستمین عنصر میراث فرهنگی ناملموس در ایران ثبت جهانی شد.

در تنظیم این مقاله از منابع زیر استفاده شده است:

<https://www.destinationiran.com/>

<https://www.beytoote.com/>

<https://fiaau.iau.ir/>

تهیه و تنظیم: آيسان پژوهان فر

ویرایش: تیم تولید محتوای عالی گرد